

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Ali Rıza Gül,
Sahabilerin Faiz (Ribâ) AnlayışlarıGökhan Kara¹

Bilindiği üzere İslam dininde faiz ya da İslami bir terim olarak ifade edilen ribâ kayıtsız şartsız yasaklanmış bir haksız kazancı ifade etmektedir. Bu haksız kazancın alışverişte ortaya çıkan bir sömürü aracı olması tarihsel süreçte insanlığı doğrudan ve dolaylı yollarla etkileyen bir mekanizmaya öncülük etmesi bakımından dikkat çekicidir. Müslümanların da böylesi bir alışveriş ve mübadele ortamında faiz olgusundan bağımsız olarak değerlendirilmesi ise mümkün görünmemektedir. Bu olgu üzerinden hareket eden yazar, Müslümanların faiz sorununa karşı aldığı aksiyonun bir muhasebesini yaparak; pratik yaşamda aşılması zor görünen bir eşik olan faizin sahabe-i kirâm tarafından nasıl anlaşıldığını detaylarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Böylelikle çağdaş faiz olgusunun dinen meşru olup olmamasıyla ilişkili olarak İslam dünyasında yapılan çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamıştır (s. 17). Bunu yaparken tabii ki, bütün sahabenin bu kapsama dahil edilmesi mümkün değildir. Yazar bu durumu açıklarken daha çok ticaret hayatında, kadılık vazifesinde, siyasi ve idari görevlerde ve dahi iktisadi hayatla ilişkisi olan diğer alanlarda aktif olan ve faiz hususunda yaptıkları yorumlar ve uygulamalarıyla ön plana çıkan on sekiz sahabeyi örnek olarak seçmeyi tercih etmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, yazar kitapta faiz kavramını ele alırken birbirinden farklı anlamlara gelen faiz türlerini genelleyci bir

Sahabilerin Faiz (Ribâ) Anlayışları

Yazar : Prof. Dr. Ali Rıza Gül

Yayın Tarihi : 2006

Yayıncı : Avrasya Yayıncılık

ISBN : 9789750095979

Dil : Türkçe

Sayfa Sayısı : 283

JEL Sınıflandırması: B11; E40; Z12

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi
E-posta: karagokhannn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7019-0071>

Atıf/Citation: Kara, G. (2023). Ali Rıza Gül, Sahabilerin Faiz (Ribâ) Anlayışları, *Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s.114-118.

• DOI: 10.58686/marufiktisat.1392689

• Geliş/Received - 18.11.2023 • Kabul/Accepted - 20.12.2023

üslup ile kullanmamıştır. Dolayısıyla yazar, cahiliye döneminde bilinen ve Kur'an'da yasaklanan faiz şeklini "cahiliye faizi", bunun ödünç veya kredide görülen şeklini "ödünç/kredi faizi", veresiye alışverişteki şeklini "alışveriş/erteleme faizi" olarak sınıflandırmıştır. Sünnette yasaklanan faiz türlerinden olanlarını ise "fazlalık/takas faizi", ribevi malların (altın, gümüş, buğday, arpa, kuru hurma ve tuz ürünlerinin dahil olduğu mallar ki; bu peygamberin "altı mal hadisi"ne atfen kullanılır) peşin takaslarından doğan şeklini "peşin faizi" ve veresiye takaslarından doğan şeklini "veresiye faizi" biçiminde nitelendirmiştir. Bu şekliyle faize konu olan olay ve eylemleri ayrı ayrı bağlamlarına yerleştirmek suretiyle tutarlı saptamaların yapılmasının önünü açmıştır (s. 15).

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, faiz kavramının kapsamını daraltan yedi sahabenin (Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Abbas, Muâviye b. Ebî Süfyân, Zeyd b. Erkam, Zübeyr b. Avvâm, Abdullah b. Ez-Zübeyr ve Talha b. Ubeydullah) faiz konusundaki görüşleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda, "faiz kavramının kapsamını daraltmak" bahsini kısaca anlamlandırmak yerinde olacaktır. Burada faiz kapsamını daraltma tabirinin Kur'an'ın yasakladığı faiz, yani "cahiliye faizi" ile sınırlı olduğu anlaşılmalıdır (s. 21). Yukarıda adı geçen sahabeler işte bu kapsamda Kur'an ve hadislerden kesin bir şekilde sapmadan alışverişte ortaya çıkması olası faiz türleri üzerine değerlendirmelerde ve uygulamalarda bulunmuşlardır. Özellikle bu bölümde Üsâme b. Zeyd ile Abdullah b. Abbas ya da diğer bir ifadeyle İbn Abbas'ın faiz hususundaki daraltıcı bakış açısı diğer sahabeye nazaran detaylı irdelenmiştir. Bunun nedenini ise hiç şüphesiz Müslümanlar arasında sahabe döneminden bu yana faiz tartışmalarının temelini oluşturan ve Üsâme hadisi olarak bilinen şu hadis oluşturmaktadır: "Dikkat edin, ribâ sadece nesiededir." İşte bu hadis, Üsâme başta olmak üzere ondan mühlhem İbn Abbas'ın faizin alışverişte "veresiye ve borç" esasına dayalı mübadelelerde ortaya çıkan şekline dikkati çekmelerine dayanak oluşturmuştur. Üsâme'nin rivayet ettiği hadisten hareketle İbn Abbas'ın şekillendirdiği faiz anlayışının bu ölçüde daraltılmış olması onun devrinde yaşayan diğer bazı sahabe ile ardından gelen İslam alimlerinin ihtilafına neden olmuştur. Buna göre, sahabi olması nedeniyle İbn Abbas'ın faizi veresiye ile sınırlandırmasını anlamlı bulmayan kimi alimler onun görüşlerinden döndüğünü iddia etse de yazar, İbn Abbas'ın görüşlerinden dönmesinin mümkün olmadığını ve hatta yaşadığı hayat ile koyduğu hükümlerin bir bütünlük oluşturduğunu göz önüne almaktadır. Böylelikle İbn Abbas'a yöneltilen eleştirilere katılmadığını da ortaya koymaktadır. Yine bu hususta Muâviye b. Ebî Süfyân'ın faiz konusunda İbn Abbas çizgisinde olarak siyasi meseleleri bir devlet adamı olarak öncelemesi de yazarın dikkatini çeken bir konu olmuştur. Buna göre, faizin kapsamını genişleten "altı mal hadisi"ne böyle bir hadisin bulunmadığı iddiasıyla karşı çıkmış olan Muâviye, bu malların hemcinsleriyle alışverişinden doğan fazlalığın faiz olmadığı görüşünü açıkça ileri sürmüştür. Muâviye'nin döneminin çok güçlü bir siyasi figürü ve tecrübeli bir bürokratik karakteri olması yazarın onun bu görüşüne değer atfetmesi bakımından öne çıkmaktadır.

Aynı bölümde faizin kapsamını daraltan ve Müslümanların sorunlarına pratik çözümler üretmek amacıyla birtakım uygulamalar ortaya koyan diğer sahabiden Zeyd b. Erkam, ine satışını faiz kapsamına almak suretiyle önceki sahabenin görüşlerine ek olarak yeni bir yorum getirmiştir. Buna göre, bir kişinin vadeli olarak sattığı bir malını peşin olarak daha düşük bir fiyata geri alması faiz kapsamındadır. Onun bu yorumu İslam dünyasında tartışmalara neden olsa da sonraki dönemlerde Müslümanların bu satışa faiz şüphesiyle yaklaşması bakımından bir perspektif ortaya koymuştur. Yine bu sahabenin yanı sıra; Zübeyr b. Avvâm'ın ticari hayatıyla ortaya koyduğu faiz anlayışı, Abdullah b. Ez-Zübeyr'in babasından kalan borçların ödenmeden miras taksimini yapmayarak ödünçlerin ödenmesinde gerçek değeri önemsemesi ve Talha b. Ubeydullah'ın veresiye odaklı sarf işlemlerini faiz kapsamında değerlendirme-

si önem arz etmektedir. Bu sahabeden en dikkat çekenini ise kuşkusuz Zübeyr b. Avvâm'dır. Onun döneminin muteber bir girişimcisi olması ve iktisadi faaliyetlerinin bankacılık sistemini andırması yazarın söz konusu sahabe üzerinde tafsilatlı bir değerlendirme yapmasına yol açmış görünmektedir. Buna göre, Zübeyr, halkın tasarruflarını ticari-iktisadi hayata kazandırması ve ödünçlerin işletilmesi bakımından İslam dünyasında mudârabeden sonra ikinci bir faizsiz işletme örneğini ortaya koymuştur (s. 125). Onun bu iktisadi faaliyeti kimi düşünürlerce katılım bankacılığı sistemine benzetilse de yazara göre Zübeyr'in yaptığı bankacılıkla örtüşmemektedir. Çünkü, Zübeyr ücret karşılığında vergi tahsil eden, halkın sermayesini toplayan, bunları başta ticaret olmak üzere diğer iktisadi alanlarda işleten ve sermaye sahiplerine gönüllü olmak kaydıyla kâr payı ödeyen bir işletme kurmuştur. Dolayısıyla onun bu işletmesini faizsiz banka ya da katılım bankasına benzetmek zorlama bir yorum olmaktadır. Diğer bir ifadeyle Zübeyr kâr-zarar temeline dayalı bir mevduat toplamamıştır ve finans kurumlarının yaptığı işlemlerin çoğunu da yapmamıştır (s. 127). Bu haliyle birinci bölümün Üsâme hadisinden hareketle faiz anlayışı ortaya koymak suretiyle, Müslümanların alışverişlerindeki pratiğe farklı pencerelerden bakmaya imkan sağlayan söz konusu sahabiler, yazara göre oldukça değerli ve itibar edilmesi gereken görüşler ortaya koymuşlardır.

Kitabın ikinci bölümünde ise faiz kapsamını genişleten sahabiler (Ubâde b. Es-Sâmit, Ebû Saîd el-Hudrî, Ammâr b. Yâsir, Ebû Hüreyre, Fedâle b. Ubeyd, Abdullah b. Selâm, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ebî Evfâ, Abdullah b. Ömer ve Ömer b. El-Hattab) incelemeye konu olmuşlardır. Kur'an'daki faiz yasağının cahiliye faizi olduğu konusuna daha önce değinmiştik. Ancak faizin yasaklanma nedeni sermayedarın ihtiyaç sahibinin ihtiyacını suistimal etmesi ve haksızlık yaparak kazanç sağlamasıdır. İşte bu gerçekten hareketle bu bölümdeki sahabiler faizin bir haksız kazanç teminine yol açmasının faizin kapsamını genişlettiğini savunmuşlardır. Bunu yaparken yazarın da oldukça temkinli bir şekilde altını çizdiği husus, ikinci bölümdeki sahabenin tıpkı birinci bölümdeki sahabe gibi Kur'an ve sünnetten bağımsız bir faiz yorumu yapmadıklarını vurgulamaktır. Yazar bu bağlamda her iki grup sahabenin de Kur'an ve sünnetin çizdiği sınırlılıklar çerçevesinde faiz anlayışlarını ortaya koyduklarını öne sürmektedir. Böylelikle bu iki gruptan herhangi bir tarafı seçmekten olabildiğince kaçınarak objektif bir tutum sergilemiştir.

Söz konusu sahabeden en dikkat çekenini altı mal hadisinin ilk ravilerinden olan Ubâde b. es-Sâmit'tir. Onun bu hadisi rivayet etmesi faiz konusundaki görüşlerinin oldukça muteber olmasına dayanak teşkil etmektedir. Bu noktada, altı mal hadisi tam olarak şu şekilde ifade edilebilir: "Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, kuru hurma kuru hurmayla, tuz tuzla misli misline, eşit bir şekilde ve peşin olarak takas edilir. Bu sınıflar farklı olduğunda dilediğiniz gibi alışveriş edin."

Bu hadisi referans alan Ubâde faizin kapsamını takas mübadelede özne olan ribevi mallar ölçüsünde genişletmiş olup, gerektiğinde sadece bu konu özelinde Muâviye ile şiddetli tartışmalara girmiş ve öncü kişilerden olmuştur. Yazar, Ubâde'nin bu görüşünü iki açıdan değerlendirerek kanaatimizce bir orta yol bulmuş görünmektedir. Buna göre, aynı cins malların birbiriyle takasında faiz oluşma meselesi sahabe arasında tartışmalıdır. Eğer Kur'an'daki yasak ölçü alınacaksa vadeye karşılık olmayan hiçbir fazla ödeme gerçek anlamda faiz olarak değerlendirilemeyecektir. Böylelikle vadeye konu olmayan peşin alışverişteki fazlalık buna dahil olamayacaktır. Ancak öte yandan aynı malların takasında değer yönünden değil de hacim, ağırlık ya da uzunluk ölçüleri açısından eşitlik aramanın ise genellikle eşitsizliğe neden olacağı öngörülmelidir. Böylelikle Ubâde'nin rivayet ettiği altı mal hadisinin de sahihi olduğu göz ardı edilmemelidir (s. 149-150).

Bölümde ele alınan diğer sahabilerden Ebû Saîd el-Hudrî altı mal hadisinden hareketle fazlalık faizinin faiz olduğunu, Ammâr b. Yâsir ölçeklenen ve tartılan mallarla faizin genelleştirilmesini ve Ebû Hüreyre belirsizliğin olduğu fasit alışveriş ile bir satış içinde iki satışın faiz olarak kabul edilmesini savunmuşlardır. Savaş gerçeğine de vurgu yapan yazar bu hususta Hz. Muhammed ile savaflara katılmış olan Fedâle b. Ubeyd'in savaş esnasındaki faiz görüşlerini de ele almıştır. Bu bağlamda yazar, menfaat sağlayan ödünçlerin faiz kapsamına alınmasını faiz kavramının kapsamının genişletilmesine bir örnek olarak verirken, Abdullah b. Selâm ile Enes b. Mâlik'in alacaklıya örfen verilen fazlalık ile gönül rızasıyla verilen fazlalığın faiz olduğu düşüncelerini de bu kapsamda değerlendirmiştir. Ayrıca, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ebî Evfâ ve Abdullah b. Ömer gibi sahabiler de adı geçen sahabilerle benzer kanaatlere sahip olarak faizin kapsamını aldatma, neceş (kızıştırma), erteleme gibi esaslara dayandırarak genişletmişlerdir. Bu noktada, ayette yasaklanan faizin cahiliye faizi olduğuna yeniden vurgu yapmak gerekir. Nitekim faizin kapsamını bu ölçüde genişleten sahabiler cahiliye faizinin haksız kazanca neden olması açısından yasaklanmasından hareket etmişlerdir. Böylelikle yukarıda ifade edilen aldatma, neceş, örfen fazlalık gibi alışveriş ilişkilerini en az cahiliye faizi gibi sakıncalı görmüşlerdir. Bu haliyle de piyasadaki mübadeleleri olabildiğince şüphesiz bir düzleme oturtmak istemişlerdir. Yazarın ifade ettiğine göre bu noktada sahabilerin ileri sürdüğü faiz (ya da asıyla ribâ) kavramı çoğu zaman mecazen kullanılmakta ve bu kavram alışverişin gayrimeşruluğunu tarif etmektedir.

Son olarak, ilk dört halifenin ikincisi olan ve İslam dünyasında etkisi çok yaygın bir şekilde hissedilmekte olan Hz. Ömer'in görüşleri önceki sahabilere nazaran daha da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yazar bunu ifade ederken Hz. Ömer'in ticaret hayatını iyi bilen sahabilerin başında geldiğini kayda değer bulmaktadır. Ticaretin yanında siyasi kişiliği ve adaletiyle ünlenmesi ise Müslümanların pazarında bir çıkmazı oluşturan faiz meselesine bakışına değer kazandırmaktadır. Yazara göre, Hz. Ömer'in faiz görüşü faizi artırma ve erteleme esasına dayandığı için temelde İbn Abbas'ın görüşleriyle paralellik göstermektedir. Fakat Kur'anın son nazil olan ayetinin faiz ayeti olduğunu belirtmesi ise onun sadece cahiliye faizine değil, aynı zamanda faiz şüphesi barındıran iktisadi faaliyetlere de şüphesiz yaklaşmasına neden olmuştur. İslam alimlerinin önemli bir kısmı Hz. Ömer'in bu şüphesizliğini "ribâ şüphesi ribâdır" anlayışıyla isnad etmiştir (s. 230).

Sonuç bölümünde aktarıldığına göre, Hz Ömer dört hususu faiz konusunda şüpheli bulmuştur. Buna göre, ilki, peşin faizidir. İkincisi, aynı ihtiyaçları karşılayan ancak isimleri farklı olan malların veresiye olarak alışveriş edilmesidir. Üçüncüsü, biri olgunlaşmış, diğeri olgunlaşmamış aynı cins malların alışverişinde vade karşılığı alınan fazlalıktır. Dördüncüsü ise, belirsizlik içeren garar satışlarıdır. Hz. Ömer işte bu kıstaslar çerçevesinde faizin kapsamını genişletici bir karakter ortaya koymuş görünmektedir. Ancak şunu yeniden belirtmek gerekir ki, Hz. Ömer temel olarak cahiliye ve veresiye/erteleme faizini zahiren ve mânen yasaklanması gereken bir olgu olarak görmüştür. Öte yandan yukarıda ifade ettiğimiz faiz şüphesi içeren mübadele ilişkilerini mecazen ribâ kapsamına almak suretiyle faiz/faizimsi ayrımına gitmiş görünmektedir. Bu düşüncelere dayanak olarak yazar, Hz. Ömer'in "faiz şüphesi taşıyan" anlamına gelen "rubye" ya da "rubbiyye" kavramını işaret etmektedir. Bu kavramı "faizsi" ya da "faizimsi" olarak tercüme eden yazar bu şüphesizliği Hz. Ömer'in anlayışına faiz kapsamını genişletici bir bağlamda oturtmaktadır (s. 240-241).

Eser boyunca ele alınan faizin kapsamı, sınırlılıkları, şüpheleri ve yorumları üzerine devam eden tartışmalar yazarın hareket ettiği bir sorunsal oluşturmaktadır. Dini inançlarıyla ve karakterleriyle her türlü haksızlığa karşı çıkan sahabe-i kirâm, iktisadi haksızlıkların en kötüsü olarak kabul edilen faize de

karşı çıkmışlardır. Ancak bu yasağın ayrıntılarında onlar dahi görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Yazar bu ayrılıkların ve yerine göre ortak kanaatlerin odak noktası olarak hadisleri göstermektedir. Nitekim, ayetlerden taviz vermeleri mümkün olmayan sahabenin bu ayetlerin yorumlayıcısı olarak gördükleri hadisler birbirinden farklı faiz anlayışlarını şekillendiren en önemli kaynaktır. Kitabın ulaştığı sonuç göstermektedir ki, altı mal hadisi ve benzeri hadisleri temel alan sahabiler malın nominal değerini öncelirken, Üsame hadisini temel alan sahabiler ise malın gerçek değeri öncelemektedir. Buna göre, nominal değeri göz önüne aldığımızda tartı yönünde eşitlik sağlandığında haksızlık önlenmiş olurken, gerçek değerde ise malın farklı değişkenleri olsa da değer bakımından eşit olmaları (örneğin; bir dirheme karşı iki dirhem aynı değerde olması) olasılığını da göz ardı etmemek gerekir. Yazar her ne kadar bu iki grubun faiz anlayışlarını tarafsız bir incelemeyle ortaya koysa da, ulaştığı sonuç itibarıyla ikinci grubun görüşlerinin daha itibarlı olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedeni ise ikinci grup sahabenin değişen dünya şartlarına ve farklılaşan insan ihtiyaçlarına daha derinlemesine cevaplar vermiş olmalarıdır (s. 264). Sonuç olarak eserin iddiasına göre, Kur'an'da yasaklanan faiz türüne benzemeyen hiçbir işlem gerçek anlamda faiz değildir denebilir. Altı mal hadisi ile faizin kapsamını genişleten sahabiler bunu bir benzetme ve mecaz olarak kullanmışlardır. Fakat bu benzetmeler asla bu işlemlerin gerçek anlamda faiz olmamalarına atfen bir meşruiyet kaynağı olarak gösterilemezler. Kitap bu çerçevede ortaya koyduğu bulgularla Hz. Muhammed'in en yakınında bulunmuş olan sahabenin dahi iktisadi faaliyetlerde tek tip bir anlayışla hareket etmediklerini göstererek literatüre faiz kapsamında özgün katkılar sağlamıştır.

Kaynakça

Gül, A. R. (2006). *Sahabilerin Faiz (Ribâ) Anlayışları*. Ankara: Avrasya Yayınları.